

ВІЗАНТІЯ: «ВЕЛИКИЙ ЧУЖИЙ» ЧИ «ІНШИЙ Я»?¹

Візантійська спадщина є невід'ємною частиною сучасної європейської ідентичності. Її «сліди» часто незримо присутні у найрізноманітніших сферах нашого життя – від побуту й до політики, моди, високого мистецтва. Водночас, мабуть, жоден інший період європейської історії не постає в нашій свідомості у настільки суперечливому й примарному образі, як Візантія. Книга «Повернення в Царгород», яка вийшла друком минулого року за загальною редакцією головного редактора газети «День» Лариси Івшиної, стала спробою заповнити «особистий простір незнання», а також вивести з тіні на світло для широкого загалу, серед іншого, тему наших історичних, політичних, культурних зв'язків з Візантією.

Однак вихід книги, хоча й став певним підсумком, аж ніяк не свідчить про те, що «візантійський сюжет» можна вважати вичерпаним. Саме тому до уваги читачів – розмова «Дня» з одним із провідних вітчизняних візантиністів, кандидатом історичних наук, доцентом Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Андрієм Домановським.

«СТЕРЕОТИПИ, РОДОМ ІЗ ПРОСВІТНИЦТВА»

– Андрію Миколайовичу, про візантійську спадщину, «візантійство» часто говорять в негативному світлі у контексті, наприклад, корупції чи державного свавілля. Наскільки це виправдано?

¹ Питання ставив журналіст Роман Гривінський. Вперше надруковано у щоденній всеукраїнській газеті «День»: Візантія: «великий Чужий» чи «Інший Я»? [бесіда з канд. іст. наук, доц. Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна / записав Роман Гривінський] // День. 2016. 23–24 грудня (№ 235–236). С. 14–15; 27 грудня (№ 237). С. 8.

Чи бачите ви візантійські «сліди» в політичних, соціальних реаліях сучасної України?

– Маємо розділити Візантію, як ми її бачимо внаслідок ідеологічного впливу французького Просвітництва, передусім XVIII століття, і Візантію реальну. Стереотипи, про які ви згадували, породжені саме добою Просвітництва, а також, меншою мірою, Відродженням. Французькі просвітники використовували образ Візантії, щоб дискредитувати французький абсолютизм. Паплюжити монарха вони, зрозуміло, дозволити собі не могли, а його вполювання, «забавки» – так. Візантія ж була близькою французьким королям вже від часів Людовика XIV з погляду стилю й певною мірою ідеологічно. Саме з того часу цей образ «візантійщини» міцно закріпився у європейській культурі. Можливо, більшою мірою цьому прислужилися навіть не Вольтер, Руссо чи Дідро, а британський історик Едвард Гіббон, який написав багатотомну «Історію занепаду та загибелі Римської імперії», присвячену, власне, історії Візантії. Тоді виник стереотип, який зрештою знайшов відображення і в нашій культурі. Якоюсь мірою під цим впливом перебував навіть Тарас Шевченко – нещодавно були опубліковані цікаві розвідки про те, як він сприймав Візантію (*про це – далі. – Ред.*).

Стереотипне уявлення про Візантію закріпилося після Просвітництва, у XIX столітті й пізніше його використовували для позначення різних негативних явищ. Аналогічна історія спіткала й Середньовіччя, яке асоціювалося передусім із чумою, занепадом культури та економіки. Інший яскравий приклад історичних стереотипів – орден єзуїтів.

Візантія ж постраждала, на мій погляд, значною мірою невинувато. Хоча такі явища, як корупція, продажність, підлабузництво тощо, там справді були поширені не меншою, а, можливо, навіть більшою мірою, ніж у тогочасній Західній Європі. У Візантії вони, ймовірно, були помітнішими з огляду на відмінності, які існували в суспільстві. Адже на Заході панував лицарський ідеал, етика честі, феодална ієрархія. Для феодала, лицаря честь, власність були важливішими, ніж життя, – він був готовий загинути на полі болю, але не поступитися. Візантійці ж були «гнучкішими» – могли піти на поступки, зрадити присязі. Вони були дипломатами, торговцями, водночас значно більш освіченими, ніж західні європейці,

особливо в часи раннього середньовіччя (до X століття). Там, де варварські королівства діяли мечем, візантіїці могли «проливати чорнило замість крові». Контрагентами така тактика сприймалась як хитрість, підступність, хоча насправді йшлося про звичайну дипломатію, гру на багатьох дошках водночас – м'яку силу, якщо говорити сучасними термінами.

Про те ж, чи справді існує генетичний зв'язок між Візантією та східнохристиянським, слов'янським, ортодоксальним світом – однозначно говорити важко. Щоб прослідкувати його в контексті соціальних механізмів, світоглядних стереотипів, необхідно провести серйозне глибоке дослідження. Ймовірно, безпосереднього впливу тут не було ні за часів Київської Русі, ні пізніше – перенести культурний код з одного суспільства в інше не так просто.

«В ЗАРУЧНИКАХ У РОСІЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ»

– Між Україною та Росією нині відбувається заочна, а подекуди й безпосередня, суперечка щодо прав на візантійську спадщину. Цікаво, що в Москві ця тема знову гостро постала невдовзі після появи книжки «Повернення в Царгород» із Бібліотеки «Дня». Росія – країна, яка перманентно переживає кризу ідентичності. Чого вартує хоча б те, що вони водночас вважають себе нащадками і Київської Русі, й Золотої Орди. А наскільки виправданими є їхні претензії на візантійську спадщину? Чи бачите ви відмінності в тому, як відбулася рецепція візантійської культури в Україні та Росії?

– Це складне питання. Передусім слід сказати, що в Росії в останні 25 років відбувається потужне відродження візантиністики. Насправді, вона була доволі розвинутою і за радянських часів, особливо соціально-економічні дослідження. Зараз же постають сюжети, які раніше були другорядними, а інколи й цензурованими. Наприклад, розквітлі історія візантійської церкви, теології, філософії, мистецтва тощо.

Ці тенденції збіглися з потребою в певних ідеях, які б виокремлювали російську пострадянську ідентичність. Адже якщо Україна традиційно вибудовує свою ідентичність на національних засадах, то в Росії національний дискурс ніколи не толерували. Не забувай-

мо також, що йдеться про багатонаціональну державу, про різні суб'єкти федерації. Вони завжди шукали якусь іншу відповідь на питання про те, що означає бути росіянином. І візантійський сюжет у цьому випадку поцілів «у десятку».

Пам'ятаю, яке збурення, справжній вибух спричинив вихід публіцистичного фільму «Гибель імперії. Візантійський урок» (2008 рік, реж. архимандрит Тихін (Шевкунов). – Ред.). Як виявилось, для російського суспільства ця прем'єра була набагато важливішою, ніж фільми про Київську Русь або про Романових (хоча й такі стрічки, інколи доволі якісні, раніше з'являлися). Його нахвалювали, критикували – оцінки фахівців були доволі полярними. Йшлося звісно про ідеологічну, відверто замовну картину, яка вийшла наприкінці другого президентського терміну Путіна, перед виборами – саме вирували дискусії щодо спадкоємця-«преемника». Творці фільму, говорячи про візантійські реалії, очевидно мали на увазі Росію. Що таке імперська ідентичність, яка поєднує в собі різні національності, мови, культури? Як це бути імперцем, ромеем? Державницький («государственнический») дискурс. Такими були ключові теми цієї картини. Здається, російське суспільство в цьому фільмі справді впізнало себе. Навіть негативні аспекти, як-от корумпованість, складність і заплутаність державного механізму, боротьба між відомствами, глядачам здалися близькими. Культурна спадщина, іконописна традиція, візантійський світогляд, церковне шитво – все це для росіян було другорядним. Натомість вони пізнавали себе через ідею імперської державності. Це – дуже показово.

1991 року, за кілька днів до ГКЧП, у Москві відбувся великий міжнародний конгрес візантійських студій. Його проводять раз на п'ять років у різних країнах світу. Невелику групу провідних візантиністів запросили на зустріч з тодішнім віце-президентом СРСР, а невдовзі після цього головою ГКЧП Геннадієм Янаєвим. Був серед них і американський науковець українського походження Ігор Шевченко. Серед іншого мова зайшла про візантійський спадок. Шевченка дуже здивувало запитання Янаєва, який поцікавився, чи була Візантія тоталітарною державою. Потім з цього приводу він написав цікаву статтю з однойменною назвою. У ній, зокрема, розмірковував над тим, чому цього чоловіка цікавила не духовність, культура чи мистецький спадок Візантії (саме цим захоплювались

у Західній Європі), а передусім державницька ідея, а також те, чи можна вважати Російську імперію та згодом СРСР її втіленням.

Візантія стала однією з основ сучасної російської ідентичності й водночас її заручницею. Адже більше нічого в росіян немає. Лише культ перемоги у Другій світовій, точніше, у вимірі офіційної російської ідеології – Великій Вітчизняній – війні та ця своєрідна імперська концепція. Ідею Золотої Орди вповні взяти вони не можуть через відмінності в площинах релігії та традиційної культури.

В Україні ж сприйняття Візантії було доволі складним і залежало від кількох ключових моментів. У ХІХ столітті, коли відбулося велике українське національне відродження, становлення української ідентичності, Візантія знову стає актуальною. Найяскравіший приклад – це, мабуть, Тарас Шевченко. На сприйняття поетом Візантії вплинула передусім лектура, книжки, які він читав, зокрема Шевченко був знайомий із творами французьких просвітників. По-друге, вже тоді постає позитивне сприйняття Візантії в Російській імперії. Шевченко спостерігає за цим й відповідно пише про Візантію в негативному світлі як про щось імперське, «проросійське». Це – вочевидь, ключовий момент. Ототожнення Візантії з Росією, а отже з антидемократичною, антиукраїнською імперією тягнеться в українській інтелектуальній традиції ще з тих часів. Прояви такого бачення можемо спостерігати й сьогодні, зокрема у виступах деяких сучасних інтелектуалів. Те, що Україна значною мірою продовжує дивитися на Візантію очима російського імперського дискурсу, на мій погляд, є великим мінусом. Інше важливе джерело сприйняття Шевченком Візантії – козацька історіографія. В його віршах чітко простежується ототожнення Візантії... з Османською імперією, Туреччиною. Туреччина ж для Шевченка – це «ісламський ворог», великий Інший, якому протиставляється український народ:

«(...) Реве, лютує Візантія,
Руками берег достає;
Достала, зикнула, встає –
І на ножах в крові німіє (...)».
(з поеми «Гамалія»)

Отже, Візантія сприймалась в Україні через чужу, нав'язану нам оптику Російської імперії, на відміну від низки інших православних країн, зокрема Болгарії та Сербії, де були започатковані потужні візантиністичні школи і вдалося виробити власне глибоке й оригінальне сприйняття візантійської спадщини (для них Візантія – це водночас ворог і головне джерело культурної традиції).

Доля візантиністики в Російській імперії – показова. Йдеться про університетські центри, передусім Санкт-Петербург. Вчені, які працювали тоді в Україні, зокрема Федір Успенський з Новоросійського університету в Одесі, перебираються в імперські столиці або в Константинополь. Місцеві школи залишаються провінційними й дивляться на все очима Петербурга. Згодом, після смерті Успенського в 1928 році, візантиністика в СРСР була знищена. Поступове відродження розпочалося лише в 1940-х, під час війни. Однак воно зачепило тільки Москву, Ленінград та, хоч як це дивно, Свердловськ (нинішній Єкатеринбург), де теж з'явилась своя школа завдяки зусиллям талановитого науковця Михайла Сюзюмова. В Україні ж, попри те, що в дореволюційних університетах Одеси, Києва та Харкова були свої візантиністи, після розгрому початку 1930-х рр. відновлення вже не відбулося. Мабуть, єдиним винятком, який заслуговує на згадку, є Петро Каришковський (1921–1988), який працював в Одеському університеті. Водночас він також перебував у полі впливу загального імперського дискурсу.

«УКРАЇНА – «БІЛА ПЛЯМА» ДЛЯ СВІТОВОЇ ВІЗАНТИНІСТИКИ»

– Де досліджують візантиністику в Україні сьогодні?

– Маю свіжі враження з конгресу візантиністів у Белграді, який відбувся наприкінці серпня. Україна була представлена Харковом та Львовом. Окрім того, візантологи є в Києві, Чернівцях, Одесі. Йдеться про окремих вчених, ангажованих у доволі різних темах. Попри існування Українського національного комітету візантиністів, справжня координація між цими дослідниками майже відсутня. В інших країнах, у Болгарії, Сербії, Росії, Польщі, це питання стоїть на зовсім іншому рівні. Від них на конгрес приїжджають

цілі делегації, а напередодні проводяться попередні сесії. З України ж приїхали лише п'ятеро дослідників. Доводиться визнати, що для світової візантиністики Україна є «білою плямою», а нерідко, нас, на жаль, сприймають ще як частину Росії – особливо, якщо праці наших дослідників представлені російською мовою.

– *Окрім наукових досліджень ви також займається пропагуванням культури Візантії серед широких кіл, зокрема створили сайт «Василевс. Українська візантиністика». Приємно констатувати, що серед републікованих матеріалів там трапляються і статті нашого видання. Що спонукало вас започаткувати цей проект?*

– Сайт виник близько десяти років тому й спершу існував на платформі Східного інституту українознавства ім. Ковальських. Там я збирав інформацію про візантиністику здебільшого для власного використання. Потім, аналізуючи відвідуваність, усвідомив, що цікавлюся цим не лише я. Зараз сайт працює на платформі Wordpress. Містить інформацію про публікації, конференції, захисти дисертацій. До слова, якщо відкрити розділ, присвячений дисертаціям, можна побачити кілька десятків праць, захищених за часів незалежності. Переважна більшість з них, якщо не всі, відповідають загальносвітовим стандартам. Є й низка справді видатних досліджень – їхніх авторів цілком можна віднести до наукових «топів».

Крім того, сайт містить науково-популярні матеріали: тексти, відео, опитування щодо ставлення людей до візантійського спадку тощо. До речі, такі опитування завжди викликали жвавий інтерес, а згодом вони, думаю, можуть стати й предметом наукових досліджень. Дуже приємно, що «День» також звертається до теми Візантії.

Нині на основі сайту виникла ідея активізувати діяльність Українського національного комітету візантиністів й створити Українську асоціацію візантійських студій – зараз саме триває процес її реєстрації. Сподіваємось таким чином покращити координацію серед дослідників, організувати загальноукраїнські конференції візантиністів, а також залучити додаткові кошти.

ПРО СИЛУ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА

– *Про які ще аспекти впливу культури Візантії на Україну (можливо, не завжди помітні для ока обивателя) можемо говорити сьогодні?*

– Чимало речей, які нині для нас є цілком буденними, вперше з'явилися саме у Візантії – від виделки і до лікарні як соціального інституту.

Мені подобається проводити паралелі між Візантією та політичною активністю футбольних вболівальників в Україні. Ми бачили, як під час Майдану та війни люди, які завжди були суперниками, інколи навіть ворогами на стадіоні та поза ним, об'єднались довкола спільних цінностей. Мені це нагадало відносини вболівальників під час змагань на іподромі, що відбувались у Візантії. Було дві основні партії, два об'єднання, вони називались «діми», або «факції», або «мери». «Сині» та «зелені» – за кольорами уніформи візників. Менш значущими, залежними від цих двох були ще дві партії – «червоних» і «білих». Вони постійно ворогували між собою. Але коли в державі з'являлася турбулентність, відбувались заворушення, різні партії об'єднувались для боротьби за свої права, за соціальну справедливість.

Спілкуючись на заняттях зі студентами, я проводив подібні паралелі й також порівнював у цьому контексті Україну та Росію. Візантійський спадок в Україні, на мою думку, корелюється переважно з ранньою, пізньоантичною Візантією IV–VII століть. Йдеться про відкрите, політично активне суспільство, в якому змагаються, зокрема, кілька релігійних течій. Хоча перемагає християнство, язичництво також залишається присутнім протягом тривалого часу. Згодом, після VII–VIII століть, Візантія перероджується – під дією різних чинників суспільство стає закритим, замкненим на собі та зосередженим на виживанні. Воно розділяється на мікрогрупи та передає державній владі всі функції захисту, адміністрування, регулювання життя тощо. Виникає новий специфічний суспільний договір.

Російські ліберальні публіцисти часто повторюють, що в їхній країні був своєрідний договір про розділення державного та приватного життя – мовляв, поки держава нас не чіпає, ми займаємось

власними справами. Потім, під час свого третього (фактично – четвертого) терміну Путін нібито порушив цей договір. Щось подібне було й у Візантії – держава повністю узурпувала всю систему управління суспільством, а люди жили тільки своїм приватним життям. На мою думку, саме це, разом з іншими політичними та економічними причинами, й призвело до загибелі Візантії.

Інший приклад, який унаочнює зміни, що відбулися з візантійським суспільством – реакція на іноземну агресію. Під час арабських завоювань пізньоантична імперія (середньовічна Візантія тоді лише зароджувалась) втратила значну частину своєї території, але водночас піднялась загальнонародна хвиля опору й саме завдяки цьому своєрідному ополченню напад зрештою вдається відбити. Люди постають проти атаки іншого світу, іншої релігії, двічі захищають столицю й починають відвойовувати свої землі. Але потім через півтисячоліття, у 1204 році, коли приходять хрестоносці, ніхто й пальцем поворухнути не хоче – на захист проти «чужого» Заходу люди не вийшли, Константинополь жорстоко розграбовано. Не чиниться масового опору й туркам, які приходять у XIII–XV століттях. На боці загарбників, у турецькому війську ми зустрічаємо православних, колишніх ромеїв...

А тепер давайте поміркуємо, чи можливе в сучасній російській державі щось на зразок українського волонтерського руху? Йдеться про загальнонародну відсіч нападнику, що здійснюється на недержавних засадах. Росія має сьогодні доволі сильний державний апарат, але слабе суспільство. Україна – навпаки. У цьому контексті історія Візантії – це повчальний приклад.

«ВІЗАНТІЯ ПІСЛЯ ВІЗАНТІЇ»

– Чи можна говорити, що у XV столітті після падіння Константинополя й перетворення його на Стамбул, після постання на цій території Османської імперії, візантійська цивілізація припинила своє існування?

– В жодному разі! Візантійська цивілізація живе й сьогодні – в культурному коді. Вона збереглася в грецькому суспільстві, в культурі фанаріотів (нащадків грецької аристократії, що залишилась у Константинополі після захоплення міста турками. –

Ред.), в суспільствах завойованих османами народів. На побутовому та ментальному рівні ця тяглість безумовно існує. Саме тому один з напрямків сучасної візантиністики можна охарактеризувати як дослідження «Візантії після Візантії» (згідно з термінологією румунського історика Ніколае Йорга).

В сучасній культурі Візантія виринає часто абсолютно непередбачуваними шляхами. Наприклад, у 2012 році на екрани вийшов фільм «Візантія», в якому йдеться... про вампірів. В олекціях 2012–2014 років провідних західних дизайнерів (Дольче і Габбана, Карл Лагерфельд) зустрічаємо візантійські мотиви. В них присутні візантійська пишнота, альянзи на візантійське мистецтво, іконопис, мозаїки – дуже яскраві роботи.

Низка творів, пов'язаних з візантійською тематикою, є невід'ємною частиною західної культури. Першим спадає на думку англійський ірландський поет, нобелівський лауреат Вільям Батлер Єйтс та дві його поеми, які були перекладені чи не на всі мови світу: «Плавання до Візантії» та «Візантія». Як на мене, тут йдеться про Візантію як символ сприйняття Іншого, Чужого. Водночас, якщо в «Плаванні до Візантії» вона постає як ідеальна країна вічної молодості («Той, хто чуттєвій музиці скоривсь, / Зневажив пам'ятки, що інтелект створив»), що живе у єдності зі Всесвітом, то у «Візантії» йдеться про царство пороку, крові, жадоби. Таких акцентів у західній культурі можна знайти чимало.

Згадується минулорічна стаття в одній з провідних французьких газет «Liberation» (номер від 12 травня 2015 року), в якій йшла мова про шкільну реформу, внаслідок якої з програми зник розділ, присвячений Візантії. Автори статті обурюються – чому на вивчення арабського світу час знайшовся, а на Візантію – ні. Цитуючи історика Фернана Броделя, вони пишуть про Візантію як про цивілізацію, що породила визначальні для європейської ідентичності образи. Візантія – це цивілізація, яка запровадила візуалізацію, зробила символічне зображення пріоритетним щодо тексту. Ми можемо побачити це у візантійській мозаїці, церковному шитві, іконописі. Саме ця візуальна культура потім породила Відродження, італійську школу. Як стверджують автори статті, іконки в смартфоні – це також сліди візантійської культури.

– Андрію Миколайовичу, в масовій свідомості, здається, переважає уявлення, що, умовно кажучи, «цивілізація» історично завжди поширювалась з Заходу на Схід. При цьому люди, які сьогодні остерігаються «експансії зі Сходу», часто забувають про вельтенський вплив Близького і Далекого Сходу, який мав місце ще у часи формування європейської цивілізації в таких сферах як філософія, наука, медицина тощо. А чи достатньо пересічні європейці знають про візантійські витоки своєї культури?

– На рівні масової свідомості візантійська культура є чимось не зовсім своїм й не зовсім чужим – це радше «інша Європа». Думаю, пересічний західний європеєць до Візантії ставиться десь так, як і до Східної Європи загалом.

Для Західної Європи Візантія – це туга за іншим варіантом себе. Показовою тут є позиція інтелектуалів, певним чином ангажованих до візантійських студій. Провідний французький візантиніст Жильбер Дагрон писав, що відмова від визнання Візантії своєю може призвести до того, що Західна Європа стане просто «Заходом», й це буде великою втраатою для її культурного коду.

Якщо ж говорити про пересічного європейця, то образ Візантії є для нього все ж значною мірою негативним, з огляду, зокрема, на лексичні значення, закріплені в словниках. В німецькій мові «візантійство» – це лизоблюдство, низькопоклонство перед чиновниками, визнання вигаданих ієрархічних відмінностей. У французькій – це щось пишне та складне, надміру розкішне, неприродне, непотрібне й навіть шкідливе для людини. Подібне значення присутнє й в англійській мові. З другого боку, «візантійство» – це власне мистецтво, іконопис, церковний спів, велич візантійських соборів, мозаїк тощо.

Мовно-логічний і візуальний виміри є, отже, ключовими для рецепції візантійської культури. Погодьтеся, доволі цікаво, що між цими двома вимірами існує така суперечність.

– Науковці говорять про вплив візантійської інтерпретації римського права, зокрема Кодексу Юстиніана, на правову традицію Русі та України («Руська Правда», Литовські статуті). Водночас за часів Російської імперії, а також після жовтневого перевороту ця традиція значною мірою була перервана. Чи можна,

з огляду на це, розглядати сучасну правотворчість в Україні як пряму чи непряму рецепцію візантійського права?

– В цьому питанні я б волів бути максимально обережним. Римське право, кодифіковане Юстиніаном, вплинуло на всю західну правову традицію. На цій основі потім відбулося нормування права 18–19 століть, зокрема можна провести паралелі з Кодексом Наполеона. Отже, йдеться про набагато ширший контекст. «Руська правда» – це все ж «варварський» продукт. Якщо тут й можна простежити якісь візантійські сліди, то тільки дуже опосередковано. В цьому контексті радше можна згадати «Кормчі книги» та деякі перекладені пам'ятки. Нормування законів у Російській імперії більшою мірою пов'язане все ж з західною традицією. Якщо тут і йде мова про запозичення з візантійського права, то лише опосередковане, «з других рук». Римська правова традиція спершу була сформована у Європі й лише потім, особливо в часи Петра I вона поширилась на Росію.

«ДО ХІ СТОЛІТТЯ ВІЗАНТІЯ – УСОБЛЕННЯ ЄВРОПИ»

– Ми говоримо про вплив Візантії на Київську Русь. А чи був зворотній вплив – Київської Русі на Візантію? В чому він полягав?

– Це також складне запитання. А чи впливає якимось чином сучасна Україна на США? Певною мірою, звичайно так. Але вплив США на ситуацію в Україні й загалом світі – значно більший.

Із Київської Русі до різних міст імперії, Херсонеса, Константинополя прибували торговці. Своім виглядом, поведінкою вони привертають увагу місцевого населення. Але візантійці ставляться до них загалом зверхньо – як до варварів, далеких сусідів, які здатні лише переймати їхній світогляд та спосіб життя, щоб зрештою стати частиною загального культурного простору, а отже й більш «повноцінними» людьми.

Знову ж таки, руські князі Олег, Ігор, Ярослав Мудрий ходили походами на Константинополь, Святослав воював на Балканах, бажаючи перенести свою столицю до Переяславця на Дунаї, Володимир захоплював Херсонес – літописний Корсунь – і одружувався з сестрою візантійського імператора Василя II Анною. Звичайно, все це впливало на ситуацію у Візантійській імперії.

Інший важливий аспект – військові найманці, дружини з Київської Русі. Цю тему детально досліджує Олександр Филипчук із Чернівців, який підготував кандидатську дисертацію та книжку чудових статей. Руські дружини вплинули на візантійську військову культуру X–XI століть, на соціальні відносини.

– Україну, особливо в політичному контексті, нині переважно розглядають через перспективу взаємодії Заходу і Сходу. Чи є можливим, на вашу думку, альтернативний погляд на нашу країну як точку перетину Півночі і Півдня? Які переваги такої оптики?

– Таке бачення не є новим. Його, зокрема, сформулювали Іван Лисяк-Рудницький, Ігор Шевченко. Дійсно, Константинополь як головний центр цивілізації, центр західного впливу (адже Візантія як уламок Римської імперії є породженням західного світу) приходить до Київської Русі з Півдня. Рух між Північчю та Півднем, від Скандинавії шляхом «з варяг у греки» до Константинополя – відбувався через Київ.

Але ці тенденції є характерними радше для доби Середньовіччя. На світанку модерності цей вплив починає вичерпуватись – з огляду на появу Туреччини, яка більшою мірою відштовхує, ніж притягує, але насамперед через посилення Західної Європи. Візантія була головним уособленням Європи аж до XI століття, але згодом Західна Європа починає дедалі більше її випереджати. З завоюванням Константинополя Західна Європа стає новим ідеологічним та інтелектуальним центром впливу. Тоді ж розпочинається період великих географічних відкриттів, Колумб відкриває Америку, зароджуються основи капіталізму, а на Піренейському півострові завершується Реконкіста – фактично йдеться про появу сучасного світу. Візантія лише трошки не дожила до цих епохальних змін. Таким чином Україна опиняється на розлямі не так між Північчю та Півднем, як між Заходом та Сходом. Цікаво, що хоча географічно Візантія знаходиться щодо України на Півдні, на українських ментальних мапах вона ідентифікується як Схід.

«ПОВЕРНЕННЯ В ЦАРГОРОД» – ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ПРОВОКАЦІЯ, ЯКА МАЛА ВІДБУТИСЬ»

– Таким чином, Візантія – це водночас Захід, Схід і Південь! Пане Андрію, книжка «Повернення в Царгород» з Бібліотеки «Дня» була нашою спробою привернути увагу суспільства, зокрема, й до теми Візантії, а також до візантійських впливів в українській культурі та історії. Як ви оцінюєте цей проект?

– Книга «Повернення в Царгород» розповідає не лише про Візантію – вона наголошує на тягlostі південного вектора у різних контекстах. І це дуже важливо!

Те, що газетні статті було зібрано під однією обкладинкою, дозволило їм заграти зовсім в новому світлі. Стаття в газеті, навіть якщо вона глибока, все ж розміщена поміж іншими актуальними матеріалами, тому не завжди спонукає до тривалих розмислів. Беручи ж до рук таке солідне видання, налаштовуєшся для наскрізного ознайомлення з цими матеріалами. Саме тому мені дуже імponує ідея Бібліотеки «Дня».

Поява такої книги – визначна подія, яку помітили як в Україні, так і, впевнений, за кордоном, зокрема в Росії. Тепер російські інтелектуали справді почали говорити про змагання між Україною та Росією за візантійський спадок – інколи з подивом або й зі зверхністю, але вони змушені визнавати тут український фактор. Книга «Повернення в Царгород» засвідчила і підкреслила цю тенденцію. Йдеться про інтелектуальний виклик-провокацію, яка просто мала відбутися! Чудово, що газета «День» наважилася заявити про це відкрито і на повний голос. Перекоаний, що книга стане стимулом для подальших досліджень на різних рівнях, адже візантиністика це полідисциплінарний напрям науки, який охоплює широке проблемне поле від мистецтвознавства до сучасної політології та соціології.